

HÖGSTA DOMSTOLENS DOM

meddelad i Stockholm den 26 februari 2021

Mål nr

B 4914-20

PARTER

Klagande och motpart

Riksåklagaren

Box 5553

114 85 Stockholm

Klagande och motpart

TM

Ombud och offentlig försvarare: Advokat BA

SAKEN

Mord

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE

Svea hovrätts dom 2020-08-26 i mål B 7715-20

DOMSLUT

Högsta domstolen fastställer hovrättens domslut.

BA ska få ersättning av allmänna medel för försvaret av TM i Högsta domstolen med 78 745 kr. Av beloppet avser 38 475 kr arbete, 20 800 kr tidsspillan, 3 721 kr utlägg och 15 749 kr mervärdesskatt. Staten ska svara för kostnaden.

Högsta domstolen fastställer hovrättens sekretessförordnande.

Högsta domstolen förordnar att sekretessbestämmelsen i 21 kap. 1 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) ska fortsätta att vara tillämplig på uppgifter om hälsa i journalanteckningar och rättsmedicinskt obduktionsprotokoll (tingsrättens aktbilaga 65 s. 1–27 och 39–56), som lagts fram vid Högsta domstolens huvudförhandling inom stängda dörrar.

YRKANDEN I HÖGSTA DOMSTOLEN

Riksåklagaren har yrkat att påföljden ska bestämmas till livstids fängelse.

TM har yrkat att påföljden ska lindras.

Parterna har bestritt varandras yrkanden.

DOMSKÄL

Bakgrund

1. Åklagaren åtalade TM för att uppsåtligen ha dödat JF i dennes bostad. Gärningen begicks genom att TM den 24 februari 2020 skar JF med en kniv över halsen. Våldet orsakade en djup sårskada över hela halsen samt skador på underliggande muskulatur, på luft- och matstrupe och på kärl och vener samt kraftiga blödningar. Skadorna ledde till att JF avled i början av mars. Åtalet omfattade även ett fall av ringa narkotikabrott.
2. Tingsrätten dömde TM enligt åtalet för mord och ringa narkotikabrott till livstids fängelse. Också hovrätten har funnit att han ska dömas enligt åtalet. Hovrätten har emellertid ändrat påföljden till fängelse i arton år.

Frågan i Högsta domstolen

3. Målet gäller straffet för mord.

Den rättsliga regleringen

4. Enligt 3 kap. 1 § brottsbalken döms den som berövar annan livet för mord till fängelse på viss tid, lägst tio och högst arton år, eller på livstid. Som skäl för livstids fängelse ska det från och med 2020 särskilt beaktas om gärningen föregåtts av noggrann planering, präglats av särskild förslagenhet, syftat till att främja eller dölja annan brottslighet, inneburit svårt lidande för offret eller annars varit särskilt hänsynslös. Är brottet med hänsyn till de omständigheter som har föranlett gärningen eller annars att anse som mindre grovt, döms enligt 3 kap. 2 § för dråp till fängelse, lägst sex och högst tio år.

5. Vid bedömningen av ett brotts straffvärde beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen har inneburit, vad den tilltalade har insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter och motiv som han eller hon har haft. Det ska särskilt beaktas om gärningen har inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv eller hälsa eller trygghet till person. (Se 29 kap. 1 § andra stycket brottsbalken.)

6. I 29 kap. 2 § anges ytterligare omständigheter som särskilt ska beaktas vid sidan av vad som gäller för varje särskild brottstyp. Det är försvårande bl.a. om den tilltalade har visat stor hänsynslöshet (punkten 2) och om den tilltalade har utnyttjat någon annans skyddslösa ställning eller svårigheter att värja sig (punkten 3).

7. Enligt 29 kap. 3 § ska vissa omständigheter ses som förmildrande. Sålunda ska det särskilt beaktas bl.a. om den tilltalade till följd av en allvarlig psykisk störning har haft nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt eller annars till följd av en psykisk

störning, sinnesrörelse eller av någon annan orsak har haft nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande (första stycket 2).

8. Vid straffmätningen ska även vissa billighetshänsyn tas enligt 29 kap. 5 §. Bland annat ska det i skälig omfattning beaktas om den tilltalade efter förmåga försökt förebygga, avhjälpa eller begränsa skadliga verkningar av brottet (första stycket 4) och om den tilltalade frivilligt angett sig eller lämnat uppgifter som är av väsentlig betydelse för utredningen av brottet (första stycket 5).

Straffmätningen vid uppsåtligt dödande

Tidigare reglering av straffet för mord

9. Den ursprungliga påföljden enligt brottsbalken för mord var fängelse i tio år eller på livstid. Det medförde att det inte var möjligt att, som vid andra brott, göra en nyanserad straffmätning.

10. Genom lagändringar 2009 bestämdes straffet för mord till fängelse viss tid, lägst tio och högst arton år eller på livstid. Reformen möjliggjorde tidsbestämning av ett fängelsestraff för mord i proportion till brottets svårhet. Lagändringen tog däremot inte sikte på tillämpningen av livstidsstraffet. Det straffet skulle även fortsättningsvis vara förbehållet de allvarligaste fallen. (Se prop. 2008/09:118 s. 27 f.)

11. I ”Bajonettmordet” NJA 2013 s. 376 p. 29 och 30 uttalade Högsta domstolen att straffet för mord som utgångspunkt skulle vara fängelse i fjorton år. Straffet skulle normalt bestämmas till fängelse i tolv år då omständigheterna sammantagna i någon mån talade för ett lägre straff och tio år när det kunde sägas att omständigheterna var förmildrande. För att bestämma straffet till sexton år skulle krävas att omständigheterna sammantagna tydligt talade för ett högre straff, medan fängelse i arton år skulle tillämpas endast då omständigheterna var mycket försvårande samtidigt som de inte var av sådant

slag att livstids fängelse borde dömas ut. Livstids fängelse skulle tillämpas endast i de undantagsfall då ett tidsbestämt fängelsestraff på arton år inte var tillräckligt.

12. Genom en lagändring 2014 lades orden ”om omständigheterna är försvårande” till som en förutsättning för att fängelse på livstid skulle dömas ut vid mord. Syftet med lagändringen var att livstidsstraffet skulle användas i betydligt större utsträckning än tidigare. (Se prop. 2013/14:194 s. 20 och 28.)

13. Högsta domstolen uttalade i ”Mordstraffskalan” NJA 2016 s. 3 att omformuleringen av mordbestämmelsen inte förändrade det rättsläge som uppkommit genom 2009 års reformering av straffskalan för mord (som rättsläget kommit till uttryck i ”Bajonettmordet”). Denna rättstillämpning har senare bekräftats (se ”Mordet i Solursparken” NJA 2016 s. 809 och ”Mordet vid återvinningsstationen” NJA 2018 s. 975 samt även NJA 2016 N 9).

Mordbestämmelsen efter 2020 års ändringar

14. För att markera allvaret i uppsåtligt dödande och för att den straffrättsliga reaktionen ska avspegla brottets allvar, beslutade riksdagen 2019 åter om en ändring i mordbestämmelsen. Ändringen, som trädde i kraft den 1 januari 2020, syftar till att livstids fängelse ska komma i fråga i betydligt större utsträckning än tidigare. (Se prop. 2018/19:138 s. 15 f., jfr prop. 2013/14:194 s. 13 ff.) I förarbetena framhålls att det inte är avsett att gränsdragningen mellan mord och dråp ska ändras (se prop. 2018/19:138 s. 32, jfr härtill prop. 2008/09:118 s. 28 och prop. 2013/14:194 s. 28).

15. I en ny andra mening i mordbestämmelsen anges nu uttryckligen vilka omständigheter som särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse (se p. 4) samtidigt som bestämmelsens hänvisning till försvårande omständigheter har strukits. Lagstiftningstekniken är i grunden densamma som när särskilda kvalifikationsgrunder anges vid gradindelade brott. De omständigheter som

anges i mordbestämmelsen är emellertid inte kopplade till någon gradindelning utan till valet av livstids fängelse framför ett tidsbestämt straff.

16. De omständigheter som enligt 3 kap. 1 § andra meningen brottsbalken särskilt ska beaktas som skäl för livstids fängelse bör uppfattas som en sammanfattning av sådana förhållanden som enligt rättspraxis har ansetts motivera ett strängare straff än vad som har varit utgångspunkten vid mord (jfr p. 11 i det föregående samt prop. 2018/19:138 s. 16 och 25 ff.). De omständigheter som nämns i lagtexten får också ses som en vidareutveckling av de försvårande omständigheter som anges i 29 kap. 2 § brottsbalken, låt vara annorlunda uttryckta, som får särskild betydelse vid bestämmande av straffet för mord.

17. Det ska uppmärksammas att omständigheter av denna karaktär kan föreligga i olika grad. Omständigheterna ska, för att leda till livstids fängelse, vara sådana att de framstår som allvarligare än vad omständigheterna vid mord alltid är (jfr ”De upprepade förfalskningarna” NJA 2018 s. 378 p. 17). Det är inte tillräckligt att konstatera att en eller flera sådana omständigheter föreligger. Domstolen måste, innan den dömer ut ett livstidsstraff, göra en helhetsbedömning för att försäkra sig om att gärningen motiverar ett sådant straff.

18. En grundtanke med 2020 års ändringar måste anses vara att livstidsstraff ska användas när omständigheterna i det enskilda fallet sammantaget är försvårande. Av detta följer att utgångspunkten är att mord ska föranleda ett tidsbestämt straff. En konsekvens av lagändringen är emellertid att omständigheterna i fortsättningen inte måste i lika hög grad som tidigare tala i skärpande riktning för att de ska motivera ett livstidsstraff (se prop. 2018/19:138 s. 16).

19. Det nu sagda innebär följande. Om det finns omständigheter som talar för livstids fängelse, ska domstolen göra en samlad bedömning av om livstidsstraff ska komma i fråga. Förekomsten av förmildrande omständigheter kan då medföra att ett tidsbestämt straff ändå ska väljas. Även om det inte finns några

påtagliga förmildrande omständigheter måste domstolen i varje enskilt fall pröva om omständigheterna kring gärningen sammantagna är sådana att ett livstidsstraff är befogat.

Konsekvenser av den valda lagstiftningstekniken

20. En följd av den valda lagstiftningstekniken är att bedömningen av brottets straffvärde och av om ett tidsbestämt straff eller fängelse på livstid ska dömas ut i stort motsvarar den som görs vid prövningen av särskilda kvalifikationsgrunder vid gradindelade brott (jfr p. 15). Det innebär att 3 kap. 1 § andra meningen bildar utgångspunkt, men att prövningen måste göras med beaktande också av 29 kap. brottsbalken.

Skäl för livstids fängelse

21. Som redan framgått anger lagtexten flera omständigheter som ska beaktas som skäl för livstids fängelse (se p. 4). Uppräkningen i 3 kap. 1 § andra meningen är inte uttömmande utan även andra förhållanden ska kunna leda till livstids fängelse. För att så ska bli fallet måste emellertid dessa förhållanden ha samma tyngd som de i andra meningen uttryckligen uppräknade; det bör iaktas restriktivitet vid utdömande av livstids fängelse med hänvisning till andra förhållanden än de uppräknade.

22. I motiven ges exempel på vad som avses med de i lagtexten angivna omständigheterna. Dessa exempel bör ges betydelse vid tolkning av lagtexten. De måste dock ses i sitt sammanhang. Flera av exemplen är av sådant slag att de kan förekomma i större eller mindre utsträckning och situationen kan te sig olika i skilda fall. Andra exempel är av sådan karaktär att de angivna förhållandena i vissa fall bör ges större och i andra fall mindre betydelse. Ytterst måste domstolen bedöma i vilken utsträckning gärningen sedd som en helhet präglas av sådana omständigheter som kommer till uttryck i lagtexten och i vilken grad de förelegat. Bestämmelsen kan därför inte tolkas så att varje

sådant förhållande som anges i lagmotiven i sig utgör ett tillräckligt skäl för livstids fängelse.

23. De skäl för livstids fängelse som främst är aktuella här är att gärningen har inneburit svårt lidande för offret eller annars varit särskilt hänsynslös.

24. Att gärningen inneburit svårt lidande tar sikte på brottsoffrets situation. Svårt lidande omfattar ett antal olika faktorer som påverkar offret, t.ex. att våldet har varit kraftigt, att offret har tillfogats omfattande eller allvarliga skador, att offret har upplevt svår smärta, att gärningen har haft karaktär av avrättning, att förloppet har varit utdraget och att offret har känt stark dödsångest. (Se prop. 2018/19:138 s. 33.)

25. Det ska i detta sammanhang framhållas att offret vid mord så gott som alltid upplever lidande; för att denna omständighet ska beaktas krävs därför enligt lagtexten ett svårt lidande.

26. Som skäl för livstids fängelse ska beaktas också om gärningen annars har varit särskilt hänsynslös. Uttrycket tar sikte på omständigheter vid gärningen som inte nämns tidigare i straffbestämmelsen (se a. prop. s. 33). Liksom svårt lidande avses främst förhållanden som rör brottsoffrets situation och karaktären på angreppet.

27. En gärning kan enligt motiven anses särskilt hänsynslös exempelvis på grund av att brottet har riktat sig mot en närstående, att brottsoffret har befunnit sig i en skyddslös ställning, att brottet har utförts i offrets hem, att brottet har förövats inför ögonen på närstående, t.ex. offrets barn, eller att gärningsmännen har varit i numerärt överläge (se a. prop. s. 33).

28. Prövningen av om förhållanden av dessa slag gör gärningen särskilt hänsynslös i mordparagrafens mening måste dock alltid göras genom en samlad bedömning av omständigheterna i varje enskilt fall.

Övriga omständigheter av betydelse för straffmätningen

29. En given utgångspunkt vid all straffmätning är att domstolen ska göra en nyanserad helhetsbedömning av samtliga omständigheter som är relevanta för straffvärdet och straffmätningen i det enskilda fallet (se p. 5–8).

30. I 29 kap. 1 § brottsbalken anges att det vid bedömningen av straffvärdet ska beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen har inneburit, vad den tilltalade har insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter och motiv som han eller hon har haft. Även om de objektiva omständigheterna bildar en naturlig utgångspunkt för straffvärdebedömningen är de subjektiva omständigheterna ofta av större betydelse i detta hänseende (se prop. 1987/88:120 s. 81).

31. Vilken form av uppsåt som har förelegat är av stor betydelse för bedömningen. Ett brott som begås med avsiktssuppsåt har normalt ett högre straffvärde än ett brott som begås med likgiltighetsuppsåt. På liknande sätt har ett instrumentellt brott – när den brottsliga handlingen begås i syfte att uppnå ett längre bort liggande mål – ett högre straffvärde än en impulshandling.

32. Det ska vidare tas hänsyn till om det finns försvårande omständigheter (29 kap. 2 § brottsbalken). Vid straffmätningen för mord kommer de omständigheter som talar i skärpande riktning att i praktiken motsvara de omständigheter som beaktas enligt 3 kap. 1 § brottsbalken.

33. Förmildrande omständigheter ska också beaktas. Det kan exempelvis vara fråga om att det uppsåtliga dödandet har föregåtts av ett kraftigt provocerande beteende (jfr prop. 2018/19:138 s. 33 f., jfr även prop. 2008/09:118 s. 43). Det kan vidare röra sig om att gärningsmannen till följd av en psykisk störning, sinnesrörelse eller av någon annan orsak haft nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande. Om den tilltalades handlande stått i samband med hans eller hennes bristande utveckling, erfarenhet eller

omdömesförmåga, kan det också betraktas som en förmildrande omständighet. (Se 29 kap. 3 § brottsbalken.)

34. På motsvarande sätt kan det i mildrande riktning beaktas att den tilltalade efter förmåga försökt förebygga, avhjälpa eller begränsa skadliga verkningar av brottet, liksom om den tilltalade frivilligt har angett sig eller lämnat uppgifter som är av väsentlig betydelse för utredningen av brottet. (Se 29 kap. 5 § brottsbalken.)

Straffmätningen vid tidsbestämt fängelse

35. Innebörden av ändringen av mordbestämmelsen är alltså att omständigheterna inte måste vara i lika hög grad försvårande som enligt hittillsvarande rättspraxis för att motivera ett livstidsstraff. Detta medför att livstidsstraffet kommer att dömas ut i fler fall där straffet enligt hittillsvarande rättspraxis stannat vid tidsbestämt fängelse på den övre delen av straffskalan (se p. 18). En sådan förändring av bestämmelsen får verkningar även avseende tillämpningen av den tidsbestämda delen av straffskalan (jfr ”Mordstraffskalan” p. 25). Det måste alltså vara möjligt att göra en nyanserad straffmätning inom den övre delen av den tidsbestämda straffskalan. Det förutsätter att omständigheter som talar i skärpande riktning ska kunna ges genomslag utan att straffet alltid bestäms till livstid.

36. Efter 2020 års lagändring får utgångspunkten för straffvärdet vid mord anses vara fängelse i sexton år. För att påföljden ska bestämmas till ett längre tidsbestämt fängelsestraff måste omständigheterna vara försvårande, samtidigt som omständigheterna inte är av det slaget att de bör föranleda livstids fängelse.

Bedömningen i detta fall*Vad som är utrett om gärningen*

37. TM hade fått uppfattningen att en telefon, som tillhörde hans brors sambo, fanns i makarna EF och JFs lägenhet. Han åkte till dem och blev insläppt vid 14-tiden den 24 februari 2020. I lägenheten letade de efter telefonen men hittade den inte.

38. Efter en stund gick de in i ett av sovrummen, där TM blev kvar med JF. TM fick då för sig att hans egen telefon försvunnit. Han frågade JF också om den telefonen. Denne hade ryggen mot honom och svarade inte. TM blev förargad av JFs nonchalans, som han uppfattade som ett hån, och tog fram en större kökskniv han haft med sig. Han upprepade frågan, men fick inte heller denna gång något svar, och skar då JF över halsen. TM lämnade lägenheten strax därefter. JF rörde sig efter knivskärningen i lägenheten och trapphuset kraftigt blödande med smärtor. Han hade på grund av skadorna svårt att tala men skrek högljutt.

39. Ett första samtal angående händelsen kom till larmcentralen kl. 14.33. JF fördes med ambulans till sjukhus kl. 14.45, där han sövdes ned cirka kl. 15.15. Han återfick aldrig medvetandet och avled den 3 mars 2020, sedan den livsuppehållande behandlingen hade avbrutits.

40. Knivskärningen ledde till en diagonalt löpande till synes skarpkantad sårskada som mätte cirka 18 cm. Sårskadan löpte över halsens hela bredd. Luftstrupen och struplocket var avskurna. Matstrupen var avskuren till halva omkretsen. Dödsorsaken fastställdes till omfattande syrebrist i hjärnan.

41. Även om TM förstod att själva handlingen var livsfarlig är det inte klarlagt att han insåg eller såg det som praktiskt taget oundvikligt, att knivskärningen skulle leda till JFs död. Däremot var han likgiltig

inför den följden. Han handlade således, som domstolarna också funnit, med likgiltighetsuppsåt.

Straffmätningen

42. TM har gjort sig skyldig till mord och ringa narkotikabrott.

43. Utredningen visar att JF hade dödsångest och svåra smärtor när han befann sig i lägenheten och trapphuset. Det är således klarlagt att förloppet var förenat med ett svårt lidande för honom. Utredningen ger inte med säkerhet besked om hur länge han var vid medvetande. Lidandet pågick dock av allt att döma under en begränsad tid, eftersom han förhållandevis snabbt fick vård, inledningsvis av ambulanspersonalen.

44. TMs angrepp skedde under brutala former i JFs hem. Det kan trots detta inte anses ha varit fråga om ett så kvalificerat hänsynslöst handlande som bestämmelsen om livstids fängelse tar sikte på. TM hade inte heller planerat angreppet och han handlade med likgiltighetsuppsåt. Gärningen är att se som en impulshandling utan några egentliga motiv, och han visade ånger efter händelsen.

45. Vad TM har uppgett om JFs uppträdande före knivskärningen innefattar inte någon sådan provokation som skulle kunna påverka bedömningen av gärningens straffvärde (jfr p. 33).

46. TM hade vid tiden för gärningen vissa psykiska och sociala problem. Det finns dock inte anledning att anta att dessa var av den art att de påverkade hans möjligheter att kontrollera sitt handlande eller annars invercade på ett sådant sätt att det förelåg förmildrande omständigheter (jfr p. 33).

47. TM har uppgett att han efter knivskärningen uppmanade EF att ringa efter ambulans. Han har också berättat att han på ett apotek, dit han efter händelsen begav sig med en blödande handskada, meddelade personalen att en

värre skadad person snart skulle komma in. Inget av detta kan dock anses som åtgärder för att avhjälpa eller begränsa verkningarna av brottet (jfr p. 34).

48. Inte heller kan TM sägas ha agerat på ett sätt som är av väsentlig betydelse för utredningen genom att slänga kniven på en öppen plats där den strax hittades av en privatperson, genom att ringa sin bror och berätta om händelsen eller genom att redan under polistransporten ge uttryck för en insikt om vad han gjort (jfr p. 34).

49. Vid en samlad bedömning av omständigheterna – med beaktande av att gärningen begicks med likgiltighetsuppsåt och att det var fråga om en impulshandling – framstår gärningen inte som så kvalificerat allvarlig att ett livstidsstraff ska dömas ut.

50. Omständigheterna är dock försvårande på ett sådant sätt att brottet bör föranleda fängelse i arton år.

51. Hovrättens domslut ska således fastställas.

I avgörandet har deltagit justitieråden Gudmund Toijer, Agneta Bäcklund, Svante O. Johansson (referent), Sten Andersson och Cecilia Renfors. Föredragande har varit justitiesekreteraren Charlotta Hallgren.